

УДК 378.147:78:004

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Світлана Помирча

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і практики початкової освіти,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ Донецької області, Україна

swetlanapom@gmail.com

Анотація. Стаття висвітлює аспекти формування правильності мовлення в майбутніх учителів початкової школи завдяки виконанню завдань з орфоєпії. Проблема формування в майбутніх учителів правильності мовлення як основної комунікативної ознаки є актуальною. Авторкою зазначено, що ефективність формування правильності мовлення підвищиться, якщо використовувати в навчальному процесі студентів спеціально розроблені вправи і завдання. У статті запропоновано систему тренувальних завдань різного характеру для розвитку орфоєпічних умінь і набуття мовленнєвих навичок у майбутніх учителів початкової школи. Для розв'язання поставлених завдань використано такі методи: теоретичні – вивчення та аналіз науково-методичної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження. Запропоновані вправи можуть бути використанні при написанні методичних рекомендацій, курсових робіт, у фаховій діяльності вчителя початкової школи.

Ключові слова: орфоєпія; мовна компетенція; орфоєпічні норми; мовленнєві навички.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Демократичні перетворення в усіх сферах нашого суспільства зумовили певні зміни організації та змісту праці вчителя початкової школи, пошуки нових форм і методів навчання, що актуалізувало проблему підвищення культури мовлення, високого професійного рівня педагогічних кадрів.

Найбільші мислителі світу з найдавніших часів пов'язують життя мови з духовним життям людини і цілого народу.

Літературна мова є найвищим продуктом розвитку нації. Мова є першоосновою духовної культури, носієм її національної самобутності. Становлення особистості відбувається завдяки мові, отже мова є критерієм освіченості людини. Український мовознавець О. Потебня зазначав, що «... мовна індивідуальність виділяє людину як особистість і чим яскравіше ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства» [6, с. 9].

Мовна культура майбутнього педагога виявляється в дотриманні норм літературної мови, умінні висловлюватися правильно й виразно. Важливу роль у розвитку культури мови відіграє мовна освіта, яка формує мовнокомунікативну компетенцію. Індивідуальна мовна культура – це своєрідна візитна картка вчителя початкових класів, тому питання дотримання норм орфоєпічного

мовлення є актуальним для методики викладання сучасної української мови у виші. На думку сучасних методистів, орфоепічні норми набуваються в процесі мовленнєвої діяльності. Отже, дотримання норм наголошування й вимови є одним із неабияких показників культури усного мовлення взагалі та майбутнього вчителя початкової школи зокрема [2].

На думку науковців, культура мови (мовлення) пов'язана, з одного боку, із правильністю мови, відповідністю її орфоепічним, акцентуаційним, граматичним, лексичним, словотвірним нормам, а з іншого – із мовною майстерністю використовувати ці мовні форми [3; 8].

Культура мовлення є сумарною оцінкою якості мови чи оцінкою окремих її рівнів та аспектів. «Під культурою мови розуміється чітко виражена тенденція до розвитку в літературній мові якостей, які вимагаються її спеціальною функцією». Такі якості називають *комунікативними якостями мови* [4], *критеріями вдосконалення мови* [1], *комунікативними ознаками, основними вимогами до мовлення* [7]. Комунікативні якості мови – це реальні властивості її змістової і формальної сторони. Саме система цих властивостей визначає ступінь комунікативної досконалості мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням навчання вимови приділяли увагу мовознавці у своїх працях: Л. Булахоаський, С. Головащук, В. Жовтобрюх, Ю. Карпенко та інші. Процес формування правильності мовлення вчителя сучасної української школи розглядали методисти: Н. Бабич, М. Вашуленко, С. Дорошенко, І. Ощипко, О. Муромцева, О. Сербенська, О. Хорошковська та інші.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в теоретичному вивченні деяких аспектів правильності мовлення майбутніх учителів початкової школи та виявленні найбільш ефективних шляхів його вдосконалення завдяки виконанню вправ з орфоепії.

Відповідно до реалізації окресленої мети ми передбачаємо виконання відповідних завдань: 1) проаналізувати праці вітчизняних учених щодо сучасного погляду на специфіку сучасної української орфоепії як із лінгвістичного, так і методичного погляду; 2) запропонувати систему вправ, спрямованих на формування в майбутніх учителів початкових класів правильності мовлення, набуття вмінь з орфоепії; 3) узагальнити специфіку роботи з орфоепії у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний педагог має вміти швидко і правильно створювати діалоги, монологи, керувати системою мовленнєвих комунікацій. Багатство словникового запасу, рівень культури мови й мовлення визначає професійну майстерність педагога. Отже, професійні мовнокомунікативні вміння педагога визначають його мовленнєву поведінку. Мовленнєву поведінку визначає мовна компетенція, яка передбачає наявність мовленнєвих умінь. Мовленнєві вміння охоплюють не лише вміння говорити, а й слухати, читати і писати.

За Л. Мацько, мовна компетенція – це «знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови і вміле використання їх у продуктивному висловленні» [7, с. 13]. Як відомо, мовна компетенція складається з лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної, орфоепічної та пунктуаційної компетенцій.

Відтворення звукового образу мови і правильне звукове оформлення мовлення забезпечує орфоепічна компетенція. Вона передбачає «знання звукових засобів сучасної української літературної мови та вміння мовця ними користуватися» [7, с. 14].

У сучасній лінгводидактиці для формування орфоепічної компетенції студентів вищих навчальних закладів було закладено комплекс педагогічних умов: а) подолання акценту, зумовленого впливом фонетичної системи російської мови чи місцевих діалектів; 2) системний виклад розділів «Фонетика», «Фонологія», «Орфоепія» через постадіальне засвоєння студентами навчального матеріалу курсу; в) поетапне формування фонетико-орфоепічної компетенції (настановно-корективний, теоретико-практичний, увиразнювально-дослідницький етапи); 4) творче застосування знань і вмінь щодо самостійного аналізу й оцінювання фонетичних одиниць української мови [6].

Орфоепія – складова частина загальної структури мови, одна з її систем. Ю. Корпенко зазначає, що «орфоепія є системою загальноприйнятих правил вимови. Орфоепічні норми сучасної української літературної мови формувалися тривалий час, остаточне їх становлення відбулося в другій половині XIX століття на основі середньонадніпряньського діалекту. Джерелом орфоепічних правил стали особливості вимови, відображені в писемних пам'ятках» [5, с. 111].

У мовознавстві орфоепію розглядають як «розділ мовознавства, у якому вивчається система норм єдиної вимови, властивої літературній мові» [9, с. 52]. Зміст роботи на заняттях із курсу «Сучасна українська мова з культурою мовлення» у межах цього розділу спрямований на вдосконалення культури мовлення майбутніх педагогів початкової школи на фонетичному й орфоепічному рівнях. Студенти повинні дотримуватися орфоепічних норм, властивих українській літературній мові, помічати відхилення від них, удосконалювати своє мовлення.

Поняття «норма» є одним із основних для культури мови, бо є опорою, вихідною позицією для виявлення варіативності мовних одиниць.

На думку науковців, норми вимови голосних та приголосних звуків, сполучення приголосних, норми наголошення слів як власне українських, так і іншомовного походження – становлять усталені орфоепічні норми сучасної української літературної мови [9, с. 53].

С. Єрмоленко в словнику лінгвістичних термінів зазначає, що орфоепічні норми – це «... правила вимови голосних і приголосних звуків у різних позиціях, сполучення звуків у словах, словосполученнях і реченнях, правила вимови окремих граматичних форм, особливості вимови іншомовних слів, норми наголошення та інтонації» [8, с. 117].

За Н. Шкуратяном та С. Шевчуком, орфоепічні норми – це «сукупність правил, що впорядковують в мовленні людини мовні засоби щодо вимови» [9, с. 52]. Мовознавці зазначають, що орфоепічні норми складаються історично разом із формуванням національної мови. Із розвитком різних форм публічного мовлення збільшується питома вага усного мовлення в житті суспільства.

Крім того, дотримання орфоепічних норм для майбутніх фахівців має велике значення також під час вивчення розділу «Орфографія», адже в українському письмі є слова, які пишуться на основі вимови, наприклад, мама, дочка, син тощо. Проте є й такі, що вимовляються за одним правилом, а пишуться за іншим, наприклад, *весна* – [в е^н с н а].

С. Єрмоленко вважає, що формування орфоепічних навичок здійснюється на основі систематизації фонологічних явищ української мови. Дослідниця переконана, що ефективність навчання вимови багато в чому залежить від того, якою мірою послідовність навчальних дій відповідає стадіям формування мовленнєвих навичок [3, с. 201]. Оскільки сучасна методична наука виходить із того, що орфоепічні норми набуваються в процесі мовленнєвої діяльності.

Аналіз лінгвометодичних праць свідчить, що процес формування мовленнєвих навичок проходить шість стадій: 1) пояснення мовного матеріалу; 2) повторення моделі за вчителем/викладачем; 3) відтворення моделі через певний час; 4) заучування; 5) генералізація; 6) переключення з моделі на модель.

Наведемо приклади орфоепічних завдань, які можна використовувати на практичних заняттях з орфоепії зі студентами (як тренувальні вправи).

Вправа 1. Зверніть увагу, як вимова звука може змінити значення слова: [л 'ід]–[л 'ім], [т 'ід]–[пл 'ім], [л 'із]–[л 'іс], [гриб] – [грин], [везти']–[вести'], [гу 'л 'і]–[ту 'л 'і], [гра 'ти] – [гра 'ті], [га 'дка]–[ха 'тка], [г 'іст'] –[к 'іст'].

Вправа 2. Яка особливість вимови поданих слів? Звернути увагу на вимову [и], [і] та приголосних біля них. Розкрити значення слів: *привід* – *привид*, *рив* – *рів*, *білити* – *біліти*, *вити* – *віти*, *відтинок* – *відтінок*, *збіднити* – *збідніти*, *наймит* – *найміть*, *позов* – *позив*.

Вправа 3. Прочитати слова, дотримуючись правил вимови голосного [о]. Які фактори впливають на вимову звука?

Село, гончар, молоко, голуб, голубка, доля, зозуля, небо, кожух, вогонь, школа, степовий, орел, долоня, дорога, мотузка, оборона, полумисок, могутній, корова, вода, обговорити, обвал.

Вправа 4. Порівняти вимову голосних звуків у наголошеній і ненаголошеній позиціях. Вимова яких звуків залежить від наголосу?

Кишеня, математика, розумний, розум, сметана, сила, зоря, берізка, вентилятор, пшеничний, химерний, Женева, інтелігент, період, авторитет, баскетбол.

Вправа 5. Правильно вимовити слова. Пояснити, від чого залежить вимова звукосполучень *дж* і *дз*.

Джаз, дзеркало, джмелі, бджоли, заходжу, підзолистий, джерельний, піджартовувати, відзначити, дзвіночок, віджати, приїжджий, надзвуковий, піджарювати, передзимній, джура, кукурудза.

Вправа 6. Від поданих дієслів доконаного виду утворити видові пари недоконаного виду, записати їх повною фонетичною транскрипцією та розібрати за будовою. Поставити наголоси в словах.

Охолодити, зрадити, погодити, догодити, нарядити, зарядити, відродити.

Вправа 7. Згадати основні ознаки українського наголосу. Від поданих слів утворити нові слова чи нові форми так, щоб наголос перемістився на інший склад.

Жаль, численний, оптовий, жити, адреса, твір, селище, шелестіти, затихнути, серце, заручений, автор, ластівка.

Вправа 8. Прочитати скоромовки. Визначити наголоси в словах. Записати фонетичною транскрипцією.

1. Босий хлопець сіно косить, роса росить ноги босі. 2. Ходить квочка коло кілочка, водить діток коло квіток. 3. Бігли коні під мостами золотими копитами. 4. Ми носили воду в ситі, та дерева не политі.

Вправа 9. Прочитати, визначити, у якій позиції відповідно до норм орфоепії вимовляються звуки [р], [р']. Записати групами слів із цими звуками.

Лікар, бібліотекар, вихор, ледар, пісняр, панцир, пластир, чоботар, бондар, гончар, гіркий, харків'янка, тюрма, верховодити, серйозний.

Вправа 10. Вимовити словосполучення, зробіть виправлення, які дають змогу уникати небажаного, важкого для вимови збігу приголосних звуків. Записати їх повною фонетичною транскрипцією.

Зустріч школярів з поетом, в тролейбусі багато людей, був в лісі, поїхала у Одесу, прийшов в вівторок, зустрів в Львові, він всміхнувся, вона усміхнулася, сиджу у коридорі, є і інші помилки, сидить в коридорі.

Вправа 11. Поставити наголос у поданих словах, уведіть їх у речення. Записати якомога більше слів, що пишуться однаково, але мають різні наголошені склади й різне значення. За орфоепічним чи орфографічним словником з'ясуйте їх наголос за значенням.

Зав'язка (предмет) – зав'язка (дія); заклад (установа) – заклад (застава, парі); запал (пристрасть, завзяття) – запал (хвороба, запальник).

Вправа 12. Поставити подані слова у формі називного відмінка множини. За орфоепічним чи орфографічним словником з'ясувати їх наголос у цій формі. Увести ці пари слів у речення. Зробити повний фонетичний розбір цих речень.

Байка, гадка, гілка, грудка, дужка, квітка, латка, лялька, цяцька, шапка, шпилька, ямка, басчка, вчителька, грудочка, казочка, книжечка.

Вправа 13. Скласти кілька речень із дібраними варіантами прислівників, часток, префіксів, прийменниково-відмінкових форм, дбаючи про милозвучність мови.

Більше – більш, менше – менш, раніше – раніш; щоб – щоби, хоч – хоча, б – би, ж – же, лиш – лише; над – наді, під – піді, роз – розі, ще – іще.

Висновки. Отже, орфоепічні норми є виявом культурного рівня мовця, а наявність загальноприйнятих вимовних норм, дотримання їх у процесі спілкування є свідченням високого рівня розвитку мовлення.

У мовленні студентів, на жаль, трапляються відхилення від загальноприйнятих орфоепічних норм. Вони можуть бути спричинені впливом іншої мови, насамперед близькоспорідненою, оточенням або діалекту. Набути орфоепічних навичок можна за умови систематичного виконання орфоепічних завдань на практичних заняття з сучасної української мови. Рівень мовленнєвої культури можна набагато підвищити за умови безперервного навчання як на лекційних і практичних заняттях, так і під час самостійної роботи.

Запропоновані тренувальні вправи різної складності з фонетики, орфоепії, орфографії як дотичних розділів сучасної української мови, сприятимуть піднесенню культури усного мовлення майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булаховський Л. Значення мовознавства / Л. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1962. – 39 с.
2. Варзацька Л. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах: монографія / Л. Варзацька: – [2-ге вид., доп., удосконалене]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2004. – 321 с.
3. Єрмоленко С. Специфіка методики навчання української орфоепії / С. Єрмоленко // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького: збірник наукових праць. – Серія: Педагогіка. – № 1 (14). – С. 199 – 205.
4. Ільяш М. Основы культуры речи. Киев / М. Ільяш. – Одесса. – «Вища школа», 1984. – 178 с.
5. Карпенко Ю. Сучасна українська мова: Фонетика, Фонологія, Орфоепія, Графіка, Орфографія, Лексикологія, Лексикографія: навчальний посібник // О. Бондар, Ю. Карпенко, М. Микита-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
6. В.О.Коваль Методика формування фонетико-орфоепічної компетенції студентів-словесників вчз / http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/9/visnuk_5.pdf
7. Мацько Л. Культура української фахової мови / Л. Мацько, Л. Кравець: навчальний посібник. – Київ : Видавничий центр «Академія», 2007. – 359 с.
8. Українська мова: короткий глумачний словник лінгвістичних термінів / [за редак. С. Єрмоленко]. – К. : «Либідь», 1994. – 220 с.
9. Шкурятяна Н. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: Навчальний посібник / 2-ге вид., доп. і переробл. / Н. Шкурятяна, С. Шевчук. – К. : Арій, 2010. – 824 с.

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВИЛЬНОСТИ РЕЧИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Светлана Помирчая

кандидат филологических наук

доцент кафедры теории и практики начального образования,

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Славянск Донецкой области, Украина

swetlanapom@gmail.com

Аннотация. Статья освещает аспекты формирования правильности речи у будущих учителей начальной школы средствами орфоэпических заданий. Проблема формирования у будущих учителей начальных классов правильности речи как основного коммуникативного признака является актуальной. Автор указывает, что эффективность формирования правильности речи поднимется, если использовать в учебном процессе студентов специально разработанные упражнения и задания. В работе предлагается система тренировочных заданий разного характера для развития орфоэпических умений и приобретение языковых навыков у будущих учителей начальной школы. Для решения поставленной цели были использованы такие методы: теоретические – изучение и анализ научно-методической литературы, обобщение информации для определения теоретико-методологических основ исследования. Предложенные упражнения могут быть использованы во время написания методических рекомендаций, курсовых работ, в профессиональной деятельности учителя начальной школы.

Ключевые слова: орфоэпия; языковая компетенция; орфоэпические нормы; речевые навыки.

PRACTICAL ASPECTS OF FORMING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS' SPEAKING CORRECTNESS

Svitlana Pomyrcha

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
the Department of Primary Education Theory and Practice
SHEE «Donbas state pedagogical university»

swetlanapom@gmail.com

Abstract. The article reveals aspects of forming future primary school teachers' speaking correctness. The research discloses the idea that professional speaking and communication skills of a person determine her or his speech behaviour. Nowadays the problem of forming the speaking correctness as a basic communicative feature of future primary school teachers is relevant.

We support scientists' opinion that language competence is an important component of communicative competence. Forming orphoepic competence determines the content and purpose of the article. In addition, the author connects the process of forming the correctness of spoken language to the concepts: "linguistic norm", "linguistic education", "orphoepic norms", "speech culture", which are historically formed and developed by literary tradition.

The purpose of our study is to outline the methodology of developing spoken language skills and forming future primary school teachers' orphoepic skills of Ukrainian speech.

One of the important features of the speech culture is its compliance with orphoepic norms. Orphoepic work should not be included into the system of learning spontaneously and episodically – the correct literary pronunciation should be taught as regularly as spelling.

Students need to know the phonetic system of the Ukrainian language and the basic points of articulation of vowels and consonant sounds for the implementation of orphoepic tasks.

The formation of orphoepic skills occurs through a system of exercises. Depending on the direction in which information is received or given, exercises can be receptive, reproductive and productive. The author notes that the effectiveness of forming the correctness of speech increases, if you use the specially designed exercises and tasks in the educational process. The article suggests a system of training tasks of different character for developing orphoepic skills and the acquisition of speech skills by future primary school teachers. The following methods are used for solving the set goal: the theoretical ones are the study and analysis of scientific and methodological literature, generalization of information for defining theoretical and methodological foundations of the research.

The proposed exercises can be used while writing methodological recommendations, term papers, and in the professional activity of primary school teachers.

Key words: orphoepia; linguistic competence; orphoepic norms; speech skills.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bulahovskiy, L. (1962). *Znachennya movoznavstva [Value of Linguistics]*. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian]
2. Varzatska, L. (2004). *Ridna mova i movlennya. Rozvivalne navchannya v pochatkovykh klasah [Native language and speech. Developmental education in elementary classes]*. Kam'yanets-Podilskiy: Abetka [in Ukrainian]
3. Ermolenko, S. (2005). Spetsifika metodyki navchannya ukrayinskoyi orfoepiyi [Specific of the methodology of Ukrainian orthoepiya teaching]. *Naukovyi visnik Melitopolskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Bogdana Hmelnytskogo – Scientific issue of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 1 (14), 199* [in Ukrainian]
4. Ilyash, M. (1984). *Osnovy kultury rechi [Fundamentals of the speech culture]*. Kiev – Odessa: Vyshcha shkola. [in Russian]
5. Karpenko, Yu., & Bondar, O. (2006). *Suchasna ukraiinska mova: Fonetyka, Fonologiya, Orfoepiya, Hrafika, Orfohafiya, Leksikolohiya, Leksikografiya [Contemporary Ukrainian language: Phonetics, Phonology, Orthophysics, Graphics, Spelling, Lexiconology, Lexicon]*. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian]
6. Koval, V. (2010). *Metodyka formuvannya fonetyko-orfoepichnoyi kompetentsiyi studentiv-slovesnikiv vnz [Methodology of formation of phonetic-orphaetic competence of students- of philology of higher educational establishments]*. Retrieved from http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/9/visnuk_5.pdf
7. Matsko, L. (2007). *Kultura ukrayinskoyi fahovoyi movy [Culture of the Ukrainian Professional Language]*. Kyiv: Vidavnychiy tsentr «Akademiya» [in Ukrainian]
8. Ermolenko, S. (1994). *Ukrayinska mova: korotkyi tumachnyi slovnyk lingvistichnyh terminiv [Ukrainian language: a brief glossary of linguistic terms]*. Kyiv: «Lybid» [in Ukrainian]
9. Shkuratjana, N. (2010). *Suchasna ukrayinska literaturna mova: Modulnyi kurs [Modern Ukrainian Literary Language: Modul Course]*. Kyiv: Ariy [in Ukrainian].

Матеріали надійшли до редакції
01.11.2017 р.